

Pomůže nám Jan Ámos?

Z návratů ke Komenskému

Vladimír Spousta

Není věc náhody, že se dnes znovu obracíme k myšlenkovému tezauru Komenského. Jeho vize školy jako officinae humanitatis¹ je i pro současnou pedagogiku živá, aktuální a přitažlivá. Celou jeho osobností prosakuje nepředstírané demokratické a humanitní citění spojené s hluboce a tragicky prožívaným vlastenectvím v tom nejvládnějším slova smyslu. Z jeho intenzivně a opravdově žité demokracie a humanity se odvíjí i jeho intenzivní a opravdová láska k dítěti, hluboké porozumění žákově přirozenosti, shovívavost k jeho chybám i mírnost a laskavost, s níž posuzuje jeho počínání.

Znovu se /po kolikátou už?/ ptáme, proč a čím nás jeho dílo přitahuje, a znovu v něm "objevujeme" pro nás nové a inspirující myšlenky. Souběžně s tím si však také uvědomujeme, že jak často jsme z Komenského díla citovali a jeho myšlenkám přitakávali, tak málo a bez hlubšího porozumění jsme je v každodenní výchovné činnosti fakticky realizovali.

Soudobé pedagogické reformní snahy oceňují především Komenského úsilí o demokratizaci a humanizaci výchovy². Jen s velkou dávkou naivity bychom se však mohli domnívat, že v současném polistopadovém školském systému nenajdeme školu, na niž by se nikoli neprávem vztahovala jeho kritická slova o školách, které jsou postrachem žáků a mučírny ducha³. Bohužel: už téměř po čtyři století se učitelé snaží naplnit Komenského jasnozřivé doporučení, aby byla mládež vzdělávána "bez tvrdosti a bez jakéhokoliv nucení co nejlhčeji, co nejmileji a jaksi samo od sebe"⁴. Stále se jim to však nedaří. Bezpochyby je možno namítnout, že informační exploze provázející bouřlivý rozvoj vědního poznání ve 20. století klade zcela nové, kvalitativně odlišné a náročnější požadavky na práci učitele. Nahlédneme-li ale do spisů Komenského, budeme překvapeni: i on si zřetelně uvědomoval, že "spousta věcí, jíž se budou muset učit naši potomci, ještě vzroste"⁵, a hledá tedy způsoby, jak této záplavě nových poznatků čelit, jak tento nárůst vědění zvládnout ku prospěchu svých žáků, bez nebezpečí jejich psychického přetížení a bez újmy na zdraví. Zamýšlí se tedy nad tím, jak rychle, příjemně a důkladně vyučovat.

Dilema řeší uvážlivým výběrem obsahu toho, čemu se má žák učit. Podle Komenského mají být žákům vštepovány základy univerzálního vzdělání, tedy učivo, k jehož vymezení by moderní terminologický aparát užil

atributu základní. Doporučuje nezabývat se věcmi nepotřebnými a přílišnými podrobnostmi, protože "nic není marnějšího než vědět a učit se mnoho, totiž co nepřinese užitku". Je si plně vědom toho, že "moudrý je ne ten, kdo ví mnoho věcí, nýbrž ten, kdo ví užitečné věci"⁶.

Nejzávažnější příčinu obtížného zvládnání učiva spatřuje však Komenský v tom, že učitelé mnohdy nutí žáky učit se věcem, které je nezajímají, a navíc pak často jim je předkládají k učení nezajímavým způsobem a v nezajímavé podobě. "Nejvíce se musíme vystříhati znechucení, neboť to jest nejzřejmější jed při učení"⁷. Přitažlivost, atraktivnost a metodická variabilnost při prezentaci učiva činí učení záživným, příjemným a radostným. V opačném případě totiž, "kde ducha nic neláká, tam netáhne, a kam netáhne, tam je postrkován proti své vůli. Je-li to však proti jeho vůli, není nic tak snadné, aby se to nestalo nesnadným; nic není tak lahodné, aby to nezhořklo, a konečně nic tak dobré, aby to neodstrašovalo"⁷. Seriózní pedagogické výzkumy prokazují /a zkušenosti učitelů to dotvrzují/, že klíčem k úspěchu v učitelské profesi se stává zcela jednoznačně schopnost učitele předejít u žáka znechucení ze školní práce. Toho je možno dosáhnout jen tehdy, bude-li respektovat lidskou přirozenost, která je "svobodná, má ráda dobrovolnost, hrozí se nátlaku"⁸. Přirozená povaha dítěte touží po dobrovolnosti a svobodnému rozhodování, protože "chce být vedena tam, kam směřuje, nechce však být vláčena, strkána, donucována"⁷. Vysokoškolský student je unášen touto touhou po svobodném rozhodování a současně i vrozeným odporem ke všemu, co čpí donucováním a znásilňováním jeho vůle. Výchozí nezbytností pro aktivizaci, osamostatnění a tvůrčí uvolnění osobnosti žáka je Komenskému osvobození žáka a zajištění podmínek pro jeho svobodné rozhodování. Když pak domýšlí důsledky tohoto základního antropopedagogického axiómatu, vyslovuje tezi, která by se měla jako nadčasová a nadmíru aktuální právě dnes zaskví v průčelích a aulách všech našich škol: "Učícímu se náleží práce, vyučujícímu její řízení"⁹. Bohužel však stále nacházíme /a to i na vysokých školách/ jen málo učitelů, kteří jsou s to v každodenní své pedagogické práci tuto tezi naplnit.

Nesčíslněkrát nám Komenský ve svých spisech předestřel své představy o učiteli. Překvapivě soudobě formuluje jeho socioprofesi vlastnosti. Vyjadřuje se stručně a pregnantně: "Učitel budiž 1. schopen vyučování /vzdělaný/, 2. zběhlý ve vyučování /didaktik/, 3. dychtivý vyučování /nechtě nezná lenosti a nechuti."¹⁰ Na několika místech najdeme i oprávněné jeho obavy před učiteli nevrlymi, kteří "jsou od přirozenosti vhodní leda k tomu, aby nadání ubíjeli a docela hubili, nikoli však aby je povznášeli a zušlechťovali"⁷. Bohužel i v současné škole stále ještě učí "suší a neplodní pedanti, kteří vyučují jen zaschlými pravidly a nedovedou duchy zabavit; ... a vytvářejí z žáků tvory znechucené, ..." ⁷ Dnes lze již hovořit o syndromu nevrleho učitele, učitele

nevlídného, nerudného, mrzutého a rozmrzelého. Dovolují si tvrdit, že na každé škole /vysoké nevyjímaje/ bychom mohli potkat znechuceného učitele, který se permanentně tváří, jako by snědl pavouka, a který svým chováním a jednáním studenty odpuzuje, je jim nesympatický, protože nedokáže s nimi přívětivě, mile a otevřeně promluvit.

Ekonomické a sociální napětí a uspěchaná nejistota dnešních dnů zneklidňuje učitelovo myšlení a apeluje na jeho svědomí, dožadující se stálého zvyšování a zkvalitňování profesionální úrovně. S přílivem nové cizojazyčné odborné literatury do našich knihkupectví a do univerzitních knihoven narůstá v řadách svědomitých a nezkostnatělých učitelů pocit odborné zaostalosti, bezradnosti a bezvýhodnosti plynoucí z nízké jazykové gramotnosti, a z toho vyvěrající vědomí globální socioprofesionální insuficience. Z těchto stressujících pocitů se pak rodí osobní neuspokojení z vykonávané učitelské práce, se sebou samým a potažmo pak i obavy sociální povahy, obavy o samu existenci. Souběžně s tím zákonitě narůstá i nervozita, nedočkavost a netrpělivost učitele, které negativně ovlivňují učební proces a promítají se i do vztahu učitele k žákovi. Znechucený žák pak spolupracuje neochotně a bez zájmu, tím bere i učiteli chuť do práce a bludný kruh se tak uzavírá. Rozetnout ho však může a musí jedině učitel.

Všechny odkazy v textu se týkají prací J.A.Komenského:

1. Velká didaktika. Vybrané spisy J.A.Komenského I. Praha 1958, kap. X, 3
2. Item, kap. VII, 6
3. Item, kap. XI, 7
4. Item, kap. XII, 2
5. Nejnovější metoda jazyků. Vybrané spisy J.A.Komenského III. Praha 1964, kap. IX, 9
6. Velká didaktika. Praha 1958, kap. XIX, 52
7. Analytická didaktika /překlad E. Čapek/. Praha 1947
8. Analytická didaktika. Vybrané spisy J.A.Komenského III. Praha 1964, kap. CLXII, 140
9. Item, kap. XXXIV
10. Nejnovější metoda jazyků. Praha 1964, s. 155